TÜRKLERDE MERASİMLER

Dr. Güllü YOLOĞLU[*]
Türkiye Türkçesine Aktaran: Dildar ATMACA-ŞİRZAD[**]

Türk soyları aynı etnik birliklere dahil oldukları için onların merasimlerindeki benzerlikler doğaldır. Fakat bu benzerliklere rağmen bugünün Türk soylu halklarının ananelerinde, dinî inançlarında ve aynı olan merasimlerinde farklar ortaya çıkmaktalar. Bunun sebeplerini açığa çıkarmak için Türk soylarının geçmişi ve bugünü için birkaç söz söylemek gerekiyor.

Bildiğimiz gibi, merasimler ikiye ayrılmaktalar. Bunlar aile ve mevsim merasimleridir.

Aile merasimleri, insanın doğumundan ölümüne ve hatta ölümünden sonra yakınları tarafından yapılan tüm merasimler ve onlara bağlı olan adet ve ananelerdir. Bu merasimlere aşağıda belirtilen maddeler dahildir.

a) doğum merasimi;
b) toy (düğün) merasimi;
c) yas (hüzün) merasimi;

Bu merasimlerin her biri ayrı ayrı adet ve geleneklerle zenginleşir. Örneğin, doğum merasimi, insanın dünyaya gelişi, hatta doğum öncesi, kir

* Bakü - AZERBAYCAN CUMHURİYETİ.
** Atatürk Kültür Merkezi Proje Uzmanı, Ankara – TÜRKİYE.

(kirli) suyun dökülmesi, saçın ilk kez kesilmesi, çocuğun ilk adımı, isim *koyulması, ailenin benimsediği dini kabul etmesi (sünnet, haç suyunun içine* salmak gibi) ve diğer adet ve merasimleri kendinde toplamaktadır.

Düğün (toy) merasimi de öyle. Burada kız beğenmek, kız görmek, söz almak, elçilik, nişan gibi adetler ve merasimler vardı. Eskilerden beri bir olan Türklerin bu merasimlerinde, bugün farkları oluşturan sebepler nelerdir? Bu sebeplerin merasimlere ne gibi etkisi olmuştur? Bu soruyu cevaplandırmak için o halkların geçmiş (eski) tarihine göz atmak gerekiyor.

Konu edilen Türk boyları ayrı-ayrı dönemler içerisinde farklı dil birleşmelerine dahil olan halklarla temasta olmuş, onların dillerinden, dinlerinden, kültürlerinden birçok şey almışlardı ve aynı zamanda kendilerinin de onların üzerinde etkisi olmuştur. Bu etki ve kütür alış-verişi doğal (tabiî) bir sürece bağlı olursa, bunu hissettirmeden, halkın millî karakterine dokunmadan ve tarihinde kara sayfalar oluşturmadan devam etmektedir.

Yakın ve zor olan gücüne rağmen birçok şeylerin yasaklanması ve kabul ettirilmesi, halkın psikolojisinde, hafızasında silinmez izler, kapanmayan yaralar bırakmaktaydı. Bu tür yakıştırmalar, özellikle dine aittir. Din her şey demektir. Demek istediğimiz şu, dinin halkın hayatının tüm sahalarında çok ciddî etkisi vardı ve belirtilmiş (kesin) çerçeveler içine girmeye mecbur ediyordu. Bunun etkisini bizler giyim, yemek, içmek ve ahlakî kurallarda görmekteyiz. Birçok durumlarda bu etki o kadar güçlü olur ki, onu eski âdetlerden, merasimlerden ayırmak zor olurdu. Bu engeli ortadan kaldırmak için ayrı ayrı dinleri örnek alan Türk boylarının merasimleri arasında mukayeseli araştırmaların önemli olduğunu vurgulamak gerekiyor.

Bunlar hangi Türk toplulukları idi ve onların bugünkü durumu nasıldı? Sovyetler döneminde "millî politika" kendi işini öyle görmüş ki, 1985 yılından sonra halklar müstakillik (bağımsızlık) uğruna yaptıkları mücadelede bu konuda birçok düzelmesi mümkün olmayan engellerle karşılaşmış oldular.

Farklı etnik grupları, tarihi ve dini olan halklar, suni şekilde birbirlerine kaynaştırılmıştır. Örnek olarak, Karaçay Malkarlıları göstermek mümkündür. Karaçay-Malkar dilinde konuşan bir soyun iki topluluğu

parçalanarak Karaçay-Çerkez ve Kabarda-Balkar müstakil bölgeleri olarak ayrılmışlardı.

İkinci manası halkın yerleştiği toprakların parçalanarak komşu müstakil kuruluşlara verilmesi idi. Bu durumun, özellikle devlet kuruluşu olmayan halkları ilgilendirmesi gerekiyordu. Bunlardan Sibirya Tatarları ve Noğaylıları örnek olarak gösterebiliriz. Noğaylıların toprakları bölünerek (parçalanarak), bir zamanlar bir kısmı Çeçen-İnguş müstakil bölgesi ve diğer kısmı ise, Dağıstan içine dahil edilmiştir.

Bu gün Noğayların müstakilliği, topraklarını birleştirme uğruna verdiği mücadelenin sonuçsuz kaldığı görülmektedir.

Bu gün ayrı ayrı toplulukların bir zamanlar birleştirilerek bir isim altında listelere çevrildiğine şahid oluyoruz.

Tölösler, Telcutlar, Altay-kijiler, Telengitler, Kumandılar, Çalkanlıklardan oluşan ve genel (toplam) nüfusu 71 binden fazla olan Altaylılar, Kaşlar (Kaçinler), Sagaylar, Beltirlerlerdi. Kızıllardan oluşan, nüfusu 80 binden fazla olan Hakaslar, Tümenler, Tarlar, Tobollar, Barabalar, Çulımlar ve diğer topluluklardı. Sibirya Tatarlarının ise, toplam nüfusu 100 bine yakındır. Bu milletlerin bazılarının devlet statüsü yoktur ve onlar Rusya devletinden kendi kültürel müstakilliyetleri talebinde bulunuyorlardı.

Bu konuda Sibirya Tatarları temsilcisi, ilim adamı F.Valeyev, 10 Temmuz 1997 tarihinde, Başkurdistanın baş kenti olan Ufa şehrinde gerçekleştirilen, benim de katıldığım Türkoloji kongresinde, bu topluluklarla ilgili bir konuşma yapmıştır. "Tüm bu birleşmeler, parçalanmalar doğal olarak kendi iyi veya kötü sonuçlarını göstermek zorunda idi. Böylece, sonuç olarak karışık aileler ortaya çıkmakta idi, dillerin, dinlerin karışması, antropolojik değişimleri ortaya çıkarmakta idi. Ailede tarafların üstünlüğüne bağlı kalarak, bazı adet ananelerin kaybolmasına ve aynı zamanda bir haylisininde uyanmasına meydan açıyordu. Tarihî olaylarla kaynayan orta asırlar, Türk halkların hayatında derin izler bırakmıştır. Gagauz ve Hakaslar Hristiyanlığı, Tıvalılar, Lamaizmi kabul etmek zorunda kalmışlardı. Kaydettiğimiz gibi Hristiyan Türklerin öncüleri bu dini Çarlık Rusyasının "milli politika" baskısı sonucunda kabul etmişlerdi. Sovyetler Birliği topraklarında yaşayan, sadece

bir tek Hristiyan Türk topluluğu Hristiyanlığın pravoslav kolunu Rusyanın sınırlarından uzakta kabul etmiştir."

V. Radlov, Abakan Tatarlar ve yeni Hakaslar hakkında yazıyordu: "Demek olur ki, onların (Hakasların) hepsi haç suyuna salınmış ve Hristiyan isimlerini taşıyorlardı.Yalnız buna rağmen birçok bölgelerde şaman kavalı açıkta muhafaza edilirdi.... Sanki, Abakan Tatarları Ruslardan eski dinlerine sadık kaldığını gizliyor ve onlarla bir arada oldukları zaman, kendilerini gerçek Hristiyan gibi göstermeyi seviyorlardı...."[1] Sonradan suni hızla yaygınlaşmış Hristiyanlık, şamanizmi halkın zihninden, hayatından çıkaramamıştı. Anlattığımız toy(düğün) merasimlerinde, Hristiyanların etkisi, Gagauzları etkilemiştir. Bunun kaynağı, bu halkın göçebe hayat tarzı sürmesinden kaynaklanıyordu. Hristiyanların sürekli kiliseye gidip ibadet etmeleri, dini ayinlerini gerçekleştirdikleri zaman papazın çağırılması, Hakasların eski asırlara dayalı göçebe hayat tarzına uygun gelmiyordu. Gagauzlar ise, yerleşik hayat tarzı sürdürdükleri için (Hristiyanlığı kabul ettikten sonra), her köyde bir kilise inşa etmişlerdi. Düğün ve yas merasimi, çocuğun kutsal suyla vaftiz edilmesi ve diğer merasimler papazsız yapılmıyordu. Nikahın, kilisede papaz tarafından kıyılması, düğün merasiminin önemli şartlarından biri idi. Aynı sözleri Azerbaycan için de söylemek mümkün. O, bölgelerde, bir zamanlar dağdan düzlüklere, düzlüklerden dağa göç edinmiştir. Aynı topraklarda İslam dini derin kök salamamıştır ve bu gün bundan dolayı düğün merasimleri her yörede farklı yapılır. Bu adetlerin bir haylisi unutulmuştur. Son yıllarda düğünler daha sade, daha da çağdaş anlamda gerçekleştirilmektedir.

Gagauz tarihçisi S. Kuroğlu kendi halkının düğün merasimleriyle bağlı olan geleneklerle ilgili malzemeler toplamış ve yazımızın öncesinde isimlerini çektiğimiz kitaplarda yerleştirmiştir. O, düğün merasimi ile bağlı olan türkülerden örnekler getirmese de, bu türküler hakkında yazıyordu: Türkülerin nağme ve melodi programının, şekil ve mana bakımından yeniliğe ihtiyacı vardı.[2] Bizce, zamanın deneyinden geçmiş olan, Gagauz

1 V.V.Radlov. *İz Sibiri (Sibiryadan)* (Szranitsi dnevnika) M. 1989. s.223-224.
2 S.S. Kuroglo. *Semeynaya obryadnost gagauzov. XIX naçale XX'i's* (Gagauzların Aile Gelenekleri XIX-XX a.). Kişinev, 1980. s.92.

kadınlarının büyük yürek yangısı ile okudukları halk şarkılarının, şekil ve mana yenilenmesine ihtiyacı yok idi.

Onlar bizler için okuduklarından ilgi çekici ve değerlidirler. Kayd ettiğimiz gibi, Hakas Türkleri arasında Hristiyanlık 1707 yılında yayılmıştır. Tahminen bu dönemlerde Altay Türkleri arasında misyoner işler sürdürülürdü. Bu konuda Alman kökenli Rus Türkoloğu, tanınmış ilim adamı V.V. Radlov, bizlere Sibirya gezisinden ilginç bilgiler aktarıyordu. "Halgar hapishanesi'nin" bölünmüş, verimli topraklarında Ruslar, Türklerin mesken ettikleri bölgeleri almak için birçok yollar denemişlerdi. O, yollardan biri de yerli toplumun Hristiyanlaştırılması idi. Misyonerler her tarafta Hristiyanlığı yaygınlaştırmak için propağanda yapıyorlardı. Bundan dolayı toplumun yerleşik yaşamı için yeni şehirler, kiliseler kuruyor, yerli halklarla Rus kızları arasında ise evlilik ortamı sağlıyor, Rus okulları açıyorlardı. Örneğin 1830 yılında Teleut aulu (köyü) Ulaluda "Arkimandrit Makariy Kilisesi," Altay bölgesinde ilk Hristiyan kiliselerinden biri olmuştur. On dört yıl içinde, 366 erkek, 309 kadın Hristiyan dinini kabul etmiştir. Radlov'un, Altay bölgesini son ziyareti sonucunda ve bu konuda araştırmalarında bildirdiği gibi sekiz misyoner merkez vardı. Ulalu, Muytu, Urusul veya Ongoday, Şamal, Kara Anuy, Makrayev, Köbizen. Bu topraklarda yaşamış olan, vaftiz edilmiş ahali, Ruslarla birlikte yaşamlarını sürdürüyor ve Rus dili, Rus adet ananelerini öğreniyorlardı. Misyonerlerin asıl hedefi bu Türk topluluklarını bir Hristiyan gibi yetiştirmek idi.[3] Hristiyanlığı kabul etmiş olan yerli halk, kendini Ruslara benzetmeye çalışıyor, onlar gibi giyinip, onların yediklerinden yiyor ve hatta kendi aralarında, sohbetlerinde birçok Rusça kelime kullanıyorlardı. (V. Radlov'un o dönem için yazdığı sözler bu gün yalnız Sibirya Türkleri için değil, geçmiş Sovyet Birliği'nde yaşamış diğer Türkler için de geçerli idi.)

Ruslara benzemeye özen gösteren yerli halk için en büyük mutluluk Rus kızları ile evlenmek idi. Çünkü bu evlilik sonucu, onlar artık kendilerini bir Rus olarak görebiliyordu.[4] Böyle karışık evlilik sonunda, doğrulan

3 V.V. Radlov. *İz Sibiri* ..... s.180.
4 *Aynı kaynak*. s.182-183

çocuklar Türklüğünü yitirmekte idi. Rus annelerinin doğurduğu evlatlar, Türk atalarının dilini bilmiyor veya çok kötü biliyordu. Bu çocuklar Rus okulunda okuyor ve bu anlayışta yetişmiş oluyorlardı.

Radlov'un düşüncesine göre, ahaliyi Hristyanlaştırmak için Rus okulların açılmasında acele davranılmış idi. Bunun amacı, millî ruhtan uzaklaştırılmış yerlilerin kendi soydaşlarını etkileyerek, propaganda yaparak onları Hristiyanlığa yaklaştırmaktır. Türklerin büyük bir kısmı dinlerini değiştirenlere bir hain gibi bakıyorlardı. Bu "hainler" tek kendi dinlerinden uzaklaşmıyor, soyadı ve isimlerini de inkar ediyorlardı. Bununla birlikte, V. Radlov Hristiyanlığı kabul edenlerin sayısının azaldığına dair itirazını gizlemiyordu. Altaylıların, bir çoğu Ruslara yakın olup, kendi millî özelliğini kaybetmekten korkuyor ve bundan dolayı onlardan uzak durmayı tercih ediyorlardı.[5] Birçok Türk toplulukları gibi Teleutların en çok korktukları, zorla mukaddes suya batırılma(vaftiz edilme) idi. Onlar, Ruslar Türk topraklarını zapt ettikleri için, V. Radlova şikayette bulunuyorlardı. "Bu topraklar kabile topraklarıdır ve Rus İmparatorluğu istediği şekilde onlardan faydalanabilir."...[6] Burada biz Çarlık Rusyasını, onun emperyalist politikasını desteklemeyen Radlov'u görmekteyiz. Yalnız Türk toplulukları, özellikle Şorlar bu düşünceyi kabullenemiyor, ve sürekli Rus ordusu ile çatışmaya giriyorlardı. Bundan dolayı, onların kıyafetleri, dilleri, dinleri Ruslaşıyor, Hristiyanlaşıyordu.

Bu gün bizler Şorlara dikkat ettiğimiz zaman acı bir gerçekle karşılaşıyoruz: ahalinin %90 kendi dilini bilmiyor. Radlov, papazların söylentilerine göre, en zor Hristiyanlaştırılanların Kumandı Tatarları olduklarını yazıyordu.[7] Abakan Tatarları (Hakaslar), sözde Hristiyan dinine hitap etselerde, aslında Hristiyanlığın ne olduğunu bilmiyor ve eski dinleri olan Şamanizmi içlerinde yaşatmaya çalışıyorlardı. V. Radlov'un anlattığına göre Hristiyanlığı kabul edenler, ikonaları evlerinde sandıklarda saklıyor ve

5 *Aynı kaynak*, s.118-184.
6 *Aynı kaynak*, s.191.
7 *Aynı kaynak*, s.214-215.

yalnız Ruslardan biri geldiği zaman ortaya çıkarıyorlardı. V. Radlov'un kendisi birçok zaman böyle "gösterilerin" şahidi olmuştur. XVII-XVIII. asırlarda Sibirya'da yaygınlaşmaya başlayan Hristiyanlık, şamanizmi bir türlü halkın zihninden çıkaramıyordu....

Doğu Sibirya cenubunda, Ulug Hem (Yenisey) nehrinin yakınlarında yerleşen Tuva Cumhuriyeti'nde ve Moğolistan'da yaşayan Tuva Türkleri arasında XVI. asrın sonlarından başlayarak, budizmin bir kolu olan lamaizm yayılmaya başlamıştır. XVII. yüzyılda Lamaizm dini resmi bir din olarak kabul edilmiştir. Lamaizm VII. yüzyılda, Tibet'te, yeni budizm dininin yayılması süreci içinde oluşmaya başlamıştır. Her tarikat bu yolu kanuni olarak, farklı isimlendirdi: bunlar Kadampa, Sakyapa, Gelugpa ve diğer isimlerle adlandırılmaktaydı.

"Lamaizm" bir kavram gibi XIX. asırda Avrupa ilminde kullanılan ve "Lama" sözünden alınmış olan manası ile "âli"(yüce) anlamına gelen bir kelimedir. Yalnız 1959 yılından Çin devleti tarafından Tibet'de, manastırlar ve kahinler takip ediliyorlardı. Sanki Lamizm asıl Budizm değil, onun değişmiş olan şeklidir. Bundan dolayı XIV. Yüzyılda Dolay-Lama Lamaizm kavramından vazgeçmiş ve Moğol, Tibet, Tuva, Buryat ve diğer topluluklarda sadece Budizm hakkında konuşmalar yapmıştır. XV. asrın 1960'lı yıllarından başlayarak Avrupa ilminde Lamaizm kavramı silinip kaybolmaya başladı.

Tuva Türkleri hala XIII-XIV. yüzyıl Moğol imparatorluğuna dahil olurken Budizmle tanışmışlardı. XIII-XIV. asırlarda şimdiki Tuva'nın dahil olduğu Çungar hanlığı, Çin'in manevi sülalesi olan Tsin tarafından dağıtıldıktan sonra Tuvalılar Çin'e bağımlı oluyorlardı. Bu dönemde Golugpa okulunda, Moğol Lamaları misyonerlik görevini yaparken burda ibadethaneler(tapınaklar) inşa ediyorlardı. Yalnız Tuva'da dini merkez olmadığı için tapınaklar Moğolistan'daki merkeze bağlanmış oluyorlardı. XX. yüzyılın 1920'li yıllarının sonunda Tuva'da 19 tapınak, 3 bin kadar Lama, 700 Şaman vardı.[8] 1940'lı yılların başlarında tapınaklar kapatıldı,

8 Z.B. Şamdan. Ot folklora literature Kızıl. 1987. s. 4 (Folklordan Edebiyata Kadar.)
9 Sukovskaya N.L. Burhan-bkz: *Buddizm (Slovar)* (Sözlük) M. 1992. s. 86.

Lamalar ise takibe maruz kaldılar.1990 yıldan başlayarak Tuvada yeniden Budizmle ilgili bilgiler ortaya çıkmaya başladı....

Bu gün Altay'da, tapınaklar ve Lamalar olmasa bile, Budizm izleri bulunmaktadır. Bunun önemli sebeplerinden biri, Altay topraklarına Budist devletlerinin saldırısıdır. Örneğin, Moğol imparatorluğu XIII-XIV., Çungar hanlığı XVII-XVIII. asırlarda bu arazilerde kendi hükümdarlığını sürdürmüştür. XIX. asır Moğol Lamaların misyoner fââliyeti yalnız Tuva'da değil, Altay'da da yaygındır. Yalnız XX. asrın başlarında burada Burhanizm olarak adlandırılan bir akım ortaya çıkıyordu. Burhanizm akımının ayinleri, Şamanizmin, Hristyanlığın ve az oranda olsa da Lamaizmin karışımından oluşmaktaydı. Türk-Moğol ortak sözü olan "burhan" âli (yüce) ve vahid (tek) Tanrı manasını taşımaktadır. N.L. Lukovskaya'ya göre, "burhan" sözü "budda" ve "han" kelimelerinden gelmektedir.[9] Tuvalılar yalnız Lamaist Türkler idilerse, o zaman Garaimler de tek İyudaist (Yahudi) Türklerdir. Onlar özellikle Kırım ve Kafkas, Litvanya, Polanya ve diğer bölgelerde yaşıyorlardı.

Türk geleneklerini yaşatan bu topluluklar buna rağmen Musa'ya ve onun kitabı olan "Tevrat'a" tapınıyor ve yeni musevi dinine hizmet ediyorlardı. Onların din anlayışı İsrailli Yahudilerden farklıdır. Bazı araştırmacılara göre, bu gün Doğu Avrupa'da yaşamlarını sürdüren Yahudiler milattan sonra VIII. asırda Yahudiliği kabul etmiş ve Hazarların soylarından gelmişlerdi. Onlar dua evlerinde ibadetlerini yapıyorlardı. Garaimlerin isimleri Yahudi dilinde "ohucu"(okuyucu) manasını taşımaktaydı. Bu isim zamanımıza etnonim (etnik isim) gibi ulaşmıştır. Bu gün Karaimlerin Litvanya'da yaşadıkları kayd ediliyor. Onları buraya Litvanya Kralı Vivort yerleştirmiş idi. Söylediklerine göre, Kırım'a gelen Vivont 1397 yılında geriye dönerken kendinin şahsî muhafaza birliğinde hizmet etmesi için 383-400 Karain ailesini Litvanya'ya götürmüş ve Troka (şimdiki Trokay) bölgesinde yerleştirmiştir. 1989 yılında listelere alındıkları için, geçmiş Sovyet Birliği'nde 2803 Karaim Türkü yaşamaktaydı.[10] Karaimler hakkında yazılmış olan, Şaban Güzğun'un eserlerinden biri

10 Yakov Grişin. *Polsko-Litovskil Tatarı* (Naslcdniki Zolotoy Ordu). Kazan, 1995. s.11-16.

"Hazar ve Karay Türkleri" (1993) kitabı idi. Bu kitapta Karaimlerin dini, Doğu Avrupa Yahudilerinin gelenekli konularından bahs ediliyordu. Araştırmacının yazdıklarına göre, Hz. Yakub'un on iki oğlundan türeyenler İsrail oğulları (evlatları) olarak adlandırılıyordu. Hz. Musa'nın getirdiği din de Yakub'un on iki oğlundan birinin, Yahuda'nın ismi ile Yahudilik adlandırıldı. Böylece İsrail kelimesi bir ırkı, Yahudi ise bir dini belirtmektedir. Yahudiliği kabul eden Karaylara (Karaimlere) Tevrata tapınan ("rabbani" mezhep de diyorlardı). Böylece onlar Tevrat yahudiliğini kabul etmişlerdi. S. Guzğun Kırımda "Kırımçaklar" ismi ile bilinen, 2500 kişiden oluşan, Türkçe konuşan, Türk-Yahudi topluluğu olarak bilinmekteler...[11]

Bir kere daha sohbetimizin başına dönerek, kaydetmek istediğimiz şudur: bizleri, yani Türkleri, dinimiz, dilimiz, kökümüz, Türklüğümüz birbirimize kırılmaz bağlarla bağlıyor ve bu bağlar her geçen gün daha da sıkılaşıyor ve yenilmez oluyor.

Tuva, Hakas, Gagauz Türklerinin merasimleri ve folklor örnekleri Azerbaycan Türklerinin folklor merasim örnekleriyle, karşılaştırılarak öğrenilmektedir. "Âli"(yüce) dine giden yolda, yeni Azerbaycan'da İslam, Tuvalılarda Lamaizm, Gagauz ve Hakaslarda Hristiyanlıktan önce, halk arasında çok yayılmış adet an'aneler ve daha sonra kabul olunmuş dinlerin etkisi altında kalarak bu topluluklar değişikliklere maruz kalmışlardır. Yalnız bu yolda gelişen, folklor örneklerini ve merasimleri yabancı unsurlardan kısmen de olsa ayıklamak mümkündür.

11 Şaban Kuzğun, *Hazar ve Karay Türkleri*, Ankara, 1993, s.367.